

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1443>

Geliş Tarihi: 20.10.2018

Kabul Tarihi: 27.12.2018

KIRILGAN İLİŞKİ: İRAN-OSMANLI İLİŞKİLERİNİ AÇIKLAMAK İÇİN KAVRAMSAL BİR MODEL

Reza DEHGhani¹

Özet

İran ve Osmanlı, iki büyük komşu olarak, yaklaşık altı yüzyıl boyunca birbirleriyle yakın ilişki içerisindeyler. Bu, İran ve Osmanlı belgeleri ve kaynaklarını göz önünde bulundurduğumuzda, kapsamlı ve herhangi bir taraftarlıktan uzak bir şekilde gözden geçirilmeyi ve değerlendirilmeyi hak etmektedir. Ancak, İran-Osmanlı ilişkilerini daha organize ve uyumlu hale getirebilecek konu, bu çalışma için uygun bir çerçeve göstermektedir.

Çünkü İran ile Osmanlı arasındaki uzun ve derin ilişkiler, tarafların ilişkilerinden olguları ve fikirleri çıkararak, kavramsal bir model olarak sunmamızı mümkün kılıyor. İş bu makalede İran ile Osmanlı arasındaki uzun süreli ve kaç boyutlu ilişkileri göz önünde bulundurarak, bu ilişkilerden kavramsal bir model sunmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İran, Osmanlı, ilişkiler, yapısal ayrışma, idirgenmiş yakınsam

Brittle relations: A conceptual model for explanation of Iran and Ottoman relations

Abstract

Iran and Ottoman have had a constant relation with each other as two major neighbors, approximately for six centuries. This relation is well worth considering and

¹ Doç Dr. Reza Dehghani, Batı Asya Çalışmaları, Dünya Araştırmaları Fakültesi, Tahran Üniversitesi, rdehghani@ut.ac.ir

Kırılıan İlişki: İnan-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

evaluating the documents and resources of Iran and Ottoman in an inclusive vision and not based upon one sided or discrimination account.

Studying Iran-Ottoman relations more coherently, trace an appropriate model and a framework for this study; because the long time and deep relations between Iran and Ottoman Empire enable us to extract patterns and ideas from the mutual relations and provide them in the form of a conceptual model.

The present article is in fact an attempt to formulate a conceptual model of these multidimensional relations between Iran and Ottoman Empire.

Key words: Iran, Ottoman Empire, relations, structural divergence, fallen convergenc

Giriş

Kalitatif araştırmalarda sıklıkla kullanılan kavramsal model ya da kavramsal ereve², ilgili değişkenlerden oluşan sembolik bir yapıdır. Kurallardan ve sorulardan çıkarılan bu değişkenler, bize çeşitli konuların ilkeli ve tekrarlı bir görünümünü vermektedir. Başka bir deyişle, kavramsal ereve, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenlerin ilişkisinin ve etkisinin ölçüldüğü araştırma değişkenleri arasındaki ilişkinin grafiksel bir temsilidir³.

Aslında, model, örnekleri ve yaşamın ayrıntılarını genel anlayışımıza sunarak, kendi bilgimizi organize etmemize ve araştırmanın önceliklerini belirlememize, önemli soruları sormamıza ve kendimiz için uygun cevapları bulmamıza ve düzenli olarak kanıtlamak ve ifade etmek için uygun bilimsel araştırmayı kullanmamız için yardımcı olan bir araştır.⁴

Modelin tarihsel araştırmalarda uygulanması da benzer başarılarla neden olabilir ve tarihsel olayları anlamamızı düzenleyebilir; Elbette, tarihsel araştırmalarda modeli kullanırken, ayrılma noktasının tarih olduğu ve modelin

² conceptual framework

³ Fred N. Kerlinger: *Davranış Bilimlerinde Araştırmanın Temeli*, ev. Hasan Paşaifar ve Jafar Haghghi Zand , Tahran, Avaye No yayınları, 1998, s. 29

⁴ Brains, C, and others: *Empirical Political Analysis: Quantitative and Qualitative Research Methods*, New York, Longman,2011, p. 75.

oluşturduğu değişkenlerin ve bileşenlerin tarihsel verilere dayandığı ve hiçbir şekilde tarihin, zamanın ve mekânın iki önemli unsurunun göz ardı edilmesi anlamında tarihsel olmayan kuramsal ve kavramsal modellerin bir fonksiyonu olmaması gerektiği unutulmamalıdır. Bu özelliklerle, model tarihte ikili bir işleve sahiptir:

1.Tanım⁵, Tarihsel olayları düzenli olarak açıklamak ve gerçekleri göstermektir. Bu işlevde, olaylar, aktörler ve tarihi gelenekler hiçbir belirti ve sebep olmaksızın tanımlanmıştır.

2.Açıklama⁶, gerçekleri tanımladıklarından sonra gerçeklerin nedenselliğini anlamak için bir plandır⁷. Bu bölümde, güç, ahlak, coğrafya, gibi baskın bir üçken arıyoruz ve tarihte yer alan bireylerin ortaya çıkmasının veya eyleminin ana sebebi olarak bir ya da daha fazla faktörü tanıtlıyoruz. Bu bölümde modelden, tarihsel gelişmelerin seyrini, gerçekleri, olayları ve tanımı anlamamıza yardımcı olmasını bekliyoruz⁸.

Burada "kırılğan ilişki" olarak isimlendirdiğimiz İran-Osmanlı ilişkilerinin kavramsal modeli, tanımlayıcı-açıklayıcı bir gayeye sahiptir ve iki ülke arasındaki ilişkileri sistematik olarak incelemek için İran-Osmanlı ilişkilerinin kavramsal tasarım ve modelini izler. Bu amaç doğrultusunda, aşağıdaki sorular oluşmaktadır:

-İran-Osmanlı ilişkileri ile ilgili "kırılğan ilişki" kavramsal modelinin açıklayıcı sonuçları nelerdir?

⁵ Description

⁶ Explanation

⁷ Tarihiçiler için, tanımdan sonra ve açıklamadan önceki aşama, tarihteki uygulaması analitik tarihin oluşumuna yol açan analizdir ki bu elbette tarihte talep edilir. Fakat tarihinin eserinin analizle bitmediği unutulmamalıdır, aksine amaç tarihsel olayların doğru açıklamalarını sağlamak olmalıdır: zaman içindeki kuramsal model, tarihin korelasyonu için uygun bir araç olarak kullanılabilir. Bu yüzden Teori, tarihsel veri yapısının tanımlamak ve analiz etmesinin ötesidir.

⁸ Mohammad Kazem Sadjjadpour: *İran Dış Politikası Çalışması İçin Kavramsal ve Araştırma Çerçevesi*, Tahran, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İlişkiler Dairesi, 2004, s. 6

-Bu modelin, İnan-Osmanlı ilişkilerini açıklama kapasitesi ve etkinliği ne kadardır?

Araştırma sorularını cevaplamak için seçtiğimiz araştırma metodu bir tanımlayıcı- açıklayıcı yöntemdir; Bu yöntem, tarihsel verilere ve örneklere dayanmaktadır ve bu tarihsel gerçekler temelinde, kırılğan ilişkinin kavramsal modelinin yapılandırılması ve işlenmesini sağlar. Bu süreçte, gerçekçilik teorisi gibi uluslararası ilişkilerin bazı kavram ve teorileri kullanılmış olmasına rağmen, işin temeli, tarihsel gerçeklere ve onun kavramsal bir model biçiminde işlenmesine dayanmaktadır.

1. İnan ve Osmanlı siyasal sistemlerinin yapıları

İnan ve Osmanlı'nın kavramsal tasarımını "kırılğan ilişkiler" olarak incelemekten önce, İnan ve Osmanlı devletlerinin yapısını ve doğasını politik-tarihsel birimler olarak gözden geçirmemiz gerekir çünkü hükümet yapılarını doğru bir şekilde anlamadığımız sürece, onların ilişkilerini doğru bir şekilde anlamak ve tanımlamak mümkün değildir.

1.1. Orta Doğu yönetişim geleneği

İnan-Osmanlı toplumlarının onaltıncı yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar olan sosyolojik analizinde, bu toplumların tarihi devletin siyasi yapısının ve performansının temeli onların açıklamasıdır ki bu yapı ve kurumların kökeni, yıllar içinde Mezopotamya ve İnan platosundaki veya başka bir deyişle İslami Doğu ve Orta Doğu'nun modern anlamında gelişen eski politik kavramlardır. Bu miras Sasanilerden İnan'a geldi ve Sasani divanı ve nasihatnameleri aracılığıyla Abbasi Halifeliğine geçti ve daha sonra İslam medeniyetine yayıldı. Bu politik yapının kuramsal temelleri, Hoca Nizamülmülk ve İmam Muhammed Gazali gibi düşünürlerin yazılarında dile getirilmiştir. Yaygın olarak Siyerü'l-Muluk ya da siyasetname olarak bilinen bu yazılar, sultana geleneği vurgulama, siyasal eğitimi ve eski sultanların hikayelerine istinaden hükümet usüllerini sultanlara öğreten, Sasani döneminin nasihatname geleneğinin sürekliliği doğrultusundadırlar.

Politika yazarları genel olarak siyasal iktidarın kazanılmasını ve korunma yöntemlerini tartışmış, iktidarı kontrol etme düşüncesine sahip olmamışlar. Politik yazarların açısından politik güç, ilk iktidarın halefi olmak isteyen kalıcı bir anti-güç çatışmasıdır⁹. Buradan gelen politik gücü ve barışı korumak, adalet ve güvenliği topluma kazandırmanın temel sorunlarından biri olan politika yazıların çekirdeğini oluşturan önlem ve politikaları gerektirmektedir. Adalet ve güvenliğe erişimin önkoşulları şunlardır: "Zilullah düşüncesinin ve kralların ilahi hakkının onaylanması, din ve devletin birleşmesi, kâfirlere ve az inançlılara karşı mücadele, bilgelere danışmak ve halkın refahi"¹⁰ nasihatname yazım geleneğinde adalet, toplumdaki erdem ve refaktan ziyade, gayret ya da politik egemenliğe odaklanan konuşma bağlamında tartışılmaktadır. Adalet, ılımlılığı vurgulayarak ve her şeyi kendi yerine yerleştirerek yorumlanan, toplumun tutarlılığının unsurlarının bir tür uyarlamasıdır¹¹. Şerif Mardin, Osmanlı siyaset sisteminin İslami İnan mirasından etkileneceğini düşünür ve Nizamülmülk'ün siyasetnamesi, Amir Keykavus Unsurulmaali'nin Gabusnamesi ve Nasıruddin Tusî'nin Ahlak-ı Nasırî Osmanlı siyasal düşüncesinde oldukça etkili bulmuştur. Bu üç kitapta ele alınan konular, on beşinci ve on altıncı yüzyılın iki siyasal düşünür, calaleddin muhammed davani (830-908 .H / 1427-1502 .M) ve Alaidin Ali genalizadeh (916-979 .H / 1510-1572 .M) ahlak-e celali ve ahlak-e alai adlı iki kitapla Osmanlı siyasal sisteminin teorik bağlamına etkili olmuşlar. On yedinci yüzyılın Osmanlı tarihçisi Mustafa Naima, bu politik felsefeyi bir "adalet döngüsü" olarak gösterdi. Zenginlik yaratma ve üretme döngüsünde, devleti kurmak ve ülkeyi korumak ve halk arasında adalet sağlamak için, örgütün temel ilkeleri ve devletin işleyişi olarak düşünülür¹². Siyasal yapının dışsal çıkışı, bağımsız siyasal iktidarın doğasına atıfta bulunan ve politik ve ekonomik

⁹ Javad Tabataba'i: *İran'da Siyasi Düşünce Tarihi Üzerine Felsefi bakış*, İran Dışişleri Bakanlığı Siyasal Çalışmalar ve Uluslararası İlişkiler Dairesi, İslam Kültür Dairesi Yayınları, 1989, s. 6

¹⁰ Nizam Al-Mulk Tusi: *Siyasetname*, Hubert Darek (nşr), İlk Basım, Tahran, tercume ve neşre kitab Yayınları, 1961, S. 76

¹¹ Ghazali Tusi, *Nasihatul muluk*, Jaleddin Homai düzeltme, Tahran, Babek yayıları, 1982, s. 196

¹² Thomas V. Lewis, Norman Itzkowitz (ed) *A Study Of Naima*, New York University Press 1972,p.98

merkeziyet ilişkileriyle sürdürölen ve yeniden üretilen despotizm terimiyle tanımlanır. Bu eleman, tüm iç ve dış ilişkilerin odak noktasını oluşturur.

1.2. Sultani hükümetleri

Alman siyasi teorisyeni Max Weber sultan devleti kavramını veya tam olarak sultanismi ekonomi ve toplum adlı kitabında patrimonyalizmin en aşırı biçimi olarak açıklamıştır¹³. Weberden önce "Sultan" terimi, anlamı dışında, Osmanlı hükümdarına ve Müslüman bir ülkenin yöneticisine ek olarak ve Batı Avrupa'da otoriter hükümdarı olarak kullanılmaktaydı. Oxford sözcüğü Sultan kelimesinin ingilizcedeki otokratik ve tiranik hakim anlamı kullanımını, 1648 yılından beri olduğunu belirterek¹⁴. Webster sözcüğü Sultanism kelimesini despotluk¹⁵ olarak belirtiyor¹⁶.

Weber'e göre, sultanism, geleneksel- kalıtsal (patrimonial) siyasi iktidara sahiptir ki iktidar tamamen özel ve hakimlerin iradesine bağlı ve yasaların (ister dini hukuk biçiminde olsun, ister geleneksel hukuk biçiminde olsun) ve divan hükümeti ve medeni örgütlerin (büyüklerin meclisi veya parlamantaları) sınırlarından özgür olarak uygulanır. Max Weber, İslam Orta Doğusunu özellikle ve İslam dünyasını genellikle "Sultani Sisteminin Klasik merkezi" olarak bilir. Aslında Weber, o dönemdeki batıda İslam dünyasının en önemli unsuru olan Osmanlıyı anlatmaktadır. Weber sultan ismi Osmanlı sultanlarının batıda bilindiğı adını (sultan) kullanarak, Osmanlıyı o tarihteki saltanat sistemi örneğı olarak belirtir. Bu açıdan bakıldığında, sultan devletleri bir şekilde eski imparatorluk olarak bilinen, doğu imparatorlukları veya hükümetlerini tanımlamakta veya bağlantıdadır. İnan, Osmanlı, Mısır, Çin İmparatorluğu gibi, imparatorluklar, tahakküm ve hakimiyet ilkesiyle

¹³ Max Weber: *Ekonomi ve Toplum*, Mustafa Emadzadeh Tercümesi, Tahran, Semt Yayınları, 2016, s. 83

¹⁴ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/sultan>, access date 3/16/2018.

¹⁵ Despotism.

¹⁶ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sultanism>, access date 3/16/2018.

yönetilmişlerdi. Bu imparatorluklar, kendilerini Tanrı'nın ve yeryüzündeki hakikatin tezahürü olarak gördüler ve buna odaklanarak herhangi bir sınıf hakimiyetini engellediler¹⁷

Ancak, Weber'in teorisinin İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal sistemlerine tam olarak uyarlanmasında temkinli olmak gerekir ve İran'daki Şii din sınıfı ve Osmanlı'da geleneksel kanunnameler, Soltanizm teorisi ile çelişkili unsurlar olarak fakat doğu İslam tarihinin gerçekleri ve durgun iktidar ilişkileri ilkesinin tercih edilmesini göz önünde bulundurarak, Sultanism bileşenlerinin çoğu Weber ile uyumluydu. Ve belki de aynı Sultani sistem daha sonra Babür, Safevi ve Osmanlı gibi Doğu imparatorluklarının siyasal yapılarının çöküşünün ve yıkılmasının sebebi olabilir. Arnold Toynbee, çoğu kez imparatorluklar biçiminde ortaya çıkan uygarlıkların çöküşünün nedenleri üzerine yapılan çalışmalarla, savaşın medeniyetlerin tahrip edilmesinin acil sebebi olduğunu ileri sürüyor. O bu açıdan bakıldığında, hükümetlerin ortaya çıkışına ve çöküşüne bakar ve eğer saldırı medeniyetin gücünün ötesinde ise, uygarlığı yok edeceğine inanır. Toynbee'ye göre ihmal medeniyetlerin çöküşünde önemli gördüğü başka bir faktördür¹⁸. Bu ihmal iç savaşlar, tiranlık, militarizmden kaynaklanıyor. “İyi bilinen medeniyetlerin çöküşüyle ilgili karşılaştırmalı bir çalışma, sosyal çöküşün anahtarının savaşta aranması gereken bir felaket olduğunu gösteriyor” diye yazıyor¹⁹. Toynbee ayrıca uygarlığının gelişimine dini hoşgörünün ve medeniyetlerin yok edilmesinde dini hoşgörüsüzlüğü neden olarak belirtiyor.²⁰

Bu görüş, İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki düşmanca ilişkiler hakkında oldukça doğrudur. Sıklıkla dini fanatikliğin eşlik ettiği İran ve Osmanlıların uzun ve yıkıcı savaşları, iki hükümetin uygarlığının çöküşüne neden

¹⁷ Abdullah Shahbazi: *Max Weber'in Sultanism ve Osmanlı ve İran'a uyarlanması, kritik eleştiri*, İran Çağdaş Tarih Dergisi, yıl 7, Sayı 25, Bahar 2003, s. 80.

¹⁸ Arnold Joseph Toynbee: *War and civilization*, selected by Albert V. Fowler from A study of history, New York, University Press,1951 ,p. 15.

¹⁹ Ibid,p.16.

²⁰ Arnaud Joseph Twain bee: *Savaş ve Uygarlık*, çev. Khosro Rezaie, Tahran, Bilim ve Kültür yayınları, 1994, s.18.

oldu. Bu savaşların yoğunluğu ve kapsamı, Safevi hükümetini askeri-politik yapılarda ve dış ilişkilerde büyük değişimlere uğramasına zorlanmıştı ve sonuçta Safevi devletin çöküşüne yol açmıştır. Tabiki Osmanlı hükümeti de zayıflık ve çöküşten güvende kalmamış ve uzun süreli erozyon ve durgunluk dönemine girmiştir.

1.3. Gerçekçilik ve güç dengesi

Uluslararası ilişkiler teorileri arasında, şüphesiz gerçekçilik, uluslararası ilişkilerin en önemli teorisi olmuştur. Bu teorinin cazibesi, bir yandan, yöneticilerin ve güçlülerin eylemleri ve davranışlarıyla ilgili olarak tarihsel teyidine ve diğer yandan da politikacıların uluslararası siyaset alanındaki eylemlerine ve geleneksel anlayışa olan yakınlığına bağlıdır. Gerçekçiler, teorinin, tarihsel ve uluslararası gerçekler ile tutarlık ve devam içinde olduğundan kendilerine bu adı vermişler. Bu teorinin doktrinlerinin çoğu, Thucydides, Saint Augustine, Machiavelli, Thomas Hobbes gibi insanların politik düşüncesinde görülebilir.

Thucydides, uluslararası davranışların temelindeki iktidar ve adalet rolüne dikkate aldı ve ahlaki bir kötümserlikle, uluslararası politikada ezici bir biçimde güçlü planın zayıfa olan hakimiyetini insan doğasında destekledi²¹.

Orta Çağ'da, Hristiyan düşüncesinde insanın günahkâr doğasının kötümser kavramı, Saint Augustine'nin düşüncelerine yansıyan gerçekçiliğin fikirlerini somutlaştırdı. Machiavelli, eserlerinde gerçekçilik üzerine yapıcı ve pratik görüşlerini sundu. Machiavelli, Prens kitabında üç öğretiyi açıkladı: 1- Tarih bir dizi nedenden ve etkiden oluşmuştur. 2. teoriyi eylem oluşturur veya eylemi teori oluşturur. 3. Siyaset ahlakın bir işlevi değil, aksine ahlak gücdür.

²¹ Toisidid: *Peloponez Savaşı'nın Tarihi*, Muhammed Hassan Lotfi'nin Çevirisi, Tahran, Kharazmi yayınları, 1998, s. 34.

Ayrıca, iktidara ilgisi, çıkar çatışması ve insanlığın kötümser doğasına dayanıyordu²².

Hobbes ayrıca, insanlığa karamsar bir bakışla, bireysel ahlakın siyasetten ayrımı, şiddet gücünün varlığı, uluslararası ilişkilerin doğal durumda var olması ve devletler arasındaki ilişkilerde kaotik koşulların varlığına inanıyordu.²³

Uluslararası arenada gerçekçiliğe dair çeşitli düşünürlerin görüşlerine rağmen, gerçekçilik teorisi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalı siyaset düşünürü Hans J. Morgenthau tarafından formüle edilen, 1648-1945 yılları arasında, üç yüzyıllık Avrupa tarihinin yeniden inşasının bir ürünü olarak görülmelidir. Morgenthau Thomas Hobbes'den etkilenecek insanın kötü doğasına inanıyordu, insanda şehvet gücünü tanımlamak için "otoriter hayvan" terimini kullanır ve hegemonya'nın insanlığa içkin olduğuna inanıyor. İnsanlar bu hakimiyetinin bir sonucu olarak, her zaman birbirlerine karşı olmak zorundalar. Morgenthau, teorisini politik gerçekçiliğin altı prensibi ile ilgili önermektedir:

1. Politika insanın değişmeyen doğa ve istikrarına dayanmaktadır. 2. Hükümetler uluslararası politikadaki başlıca aktörlerdir ve İktidar olarak tanımlanan çıkarlara dayanarak, Olay düşüncesini ele alıyor, tarihsel kanıt bu varsayımı vurgulamaktadır. 3. Uluslararası sistemin anarşizmi ve merkezi otoritenin olmayışı, dolayısıyla, uluslararası hükümet arenasında, hayatta kalmayı daimi dış politikanın nihai hedefi olarak algılamaktadır.

4. Uluslararası politikalarda politik ahlak genel ahlak ilkelerinden farklıdır. 5. Savaşı azaltmak ama savaşı ortadan kaldırmak değil. 6. Güç dengesi çerçevesinde barışın sürdürülmesi²⁴.

²² Nicholas Machiavelli: *Prens*, Mahmoud Mahmoud'un çevirisi, Tahran, Ikbal yayınları, 2002, ss. 29 ve 40.

²³ Abdul Ali Ghavam: *Uluslararası İlişkiler*, İkinci Baskı, Tahran, Samt yayınları, 2005, s. 38.

²⁴ Hans G. Morgenthau: *Uluslar arasındaki Politika*, Homira Moşirzadeh çevirisi, Tahran, Dışişleri Bakanlığı yayınları, 1995, s. 233-235.

Kırılgan İlişki: İran-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

Morgenthau için, ülkeler üç tür politika izlemektedir: A) statükoyu koru. B) Revizyonizm. C) Prestij ve güç gösterisi²⁵.

Morgenthau'nun saydığı gerçekçiliğin bileşenleri arasında, hiçbiri güç dengesi kadar devletler arasındaki ilişkilerin açık doğasına sahip değildir. Gerçekçilik teorisinin ana göstergesi olan genel iktidar dengesi teorisi, savaşın insan doğasından kaynaklanmadığı, ama dünyada anarşi sisteminin korku, karamsarlık ve güvensizlik yarattığı varsayımına dayanır. Dolayısıyla, aktörler birbirlerine karşı iyi niyetleri olsa bile, çatışma ve savaş meydana gelebilir. Tarihsel olarak, realistlerin güç dengesinin ana fikrini bu şekilde sağlama iddiasını doğrulamak için birçok belge ve argüman vardır: Tarih, hükümetlerin ve milletlerin bağımsızlığını tehdit eden şeylerin genellikle komşu devletlerin askeri, politik, ekonomik ve benzeri konularda tedrici tahakkümüne bağlı olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumun politik hâkimiyetini ortadan kaldırmak için var olan tek denetim, güç dengesinin yaratılmasıdır²⁶.

Güç dengesinin varlığına dayanarak, bu teorinin genel prensipleri aşağıdaki bileşenlere dayanmaktadır:

1. Devlet eğimi²⁷ , Devletin ana aktör ve mutlak ilahi egemenlik olarak tanımlanması.
2. Hayatta kalma ilkesi²⁸, mümkün ve mevcut olan her şey ile varlığını ve güvenliğini koruma girişimi.

²⁵ Robert Jackson & George Sutenon: *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Hasan Saeed Kolahi ve diğerleri tarafından Tercüme, Tahran, Mizan yayınları, 2006, s. 103.

²⁶ Estive Smith ve John Biillis: *Siyasetin Küreselleşmesi*, Abolgasim rah Chemeni çevirisi, Tahran, Çağdaş Abrar Enstitüsü, 2003, c. 1, s. 340.

²⁷ Statism.

²⁸ Survival.

3. Kendine yardım etme ilkesi²⁹, diğerk aktörlerin güvensizliğine yol açsa ve güvenlik darboğazlarına yol açsa bile, başkalarına güvenmeksizin kendi güvenliğini sağlama çabası³⁰.

Gerçekçilere göre, Güvenlik meselesini çözen temel mekanizma, siyasi liderlerin keyfi bir şekilde seçeceği bir şekilde bile olsa, hükümetler arasında bir güç dengesi oluşturmak. Realistler, kendi kendini kontrol sistemlerinde, güç dengesini güçlendirecek bilinçli bir politika olmasa bile, bu dengenin pratikte ortaya çıkacağı konusunda ısrar ederler³¹.

Gerçekçilik teorisinin ve güç dengesinin bileşenlerinin tarihsel referansları göz önüne alındığında, bu görüşlere bakılarak, tarihsel verilerin önceliğine göre, İran ile Osmanlı arasındaki ilişkiyi açıklamak daha kolay olabilir.

2. Kırılgan İlişkiler Anlamında İran-Osmanlı İlişkileri

Yukarıda bahsedilen gelişmeleri göz önünde bulundurarak, İran-Osmanlı ilişkileri, Avrupa Rönesansı ve Aydınlanma'nın ortaya çıkmakta olan fenomenleri ile simetrik olan kırılgan ilişkilerin bir modeli olarak görülmektedir. Yeni fikir ve ilişkilerin mantığını temsil eden bu yeni olaylar; Avrupa ülkeleri tarafından küreselleşti ve İslam uygarlığı ve kültürü ülkelere dayatıldı. Osmanlı sultanları ile Safevi hükümdarları arasındaki çatışmalarda, maddi ve siyasi çıkarlar ilk başta Venedik Cumhuriyeti'ne ve daha sonra tüm Avrupa ülkelerine kademeli olarak dayatılmıştır. İran'la Osmanlılar arasındaki siyasi ilişkiler, düşünce ve yeni ilişkilerin cazibesinde kalsada, ancak entelektüel ve politik sistemleri, yeni çağın doğasının doğru bir dönüşümünü bulamadılar. Bu nedenle, modernitenin Batı'da ilgi çekmesi ve doğuda red edilmesi İran'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde yaklaşık üç asır sürdüğü söylenebilir. Bu üç asır

²⁹ self-help.

³⁰ Cefer Haganah : *yaygın denge , Ortadoğu'ya vurgu yaparak etnisite analizinin dış politika üzerindeki rolü*,Siyaset dergisi , Tahran Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Fakültesi Bilimi Dergisi, Yıl 40, Sayı 2, Yaz 2010, s .79.

³¹ Estive ve Biillis: *Siyasetin Küreselleşmesi*, c1,s. 349.

Kırılğan İlişki: İnan-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

boyunca, doğu modernitenin cazibesinden etkilenmişti. Ama çoğu zaman, Kùltürünüze ve uygarlığına yeni bir bakış açısı açmak yerine, zamanın aksine geleneğin, hakim otoritesi ve eski imparatorlukların kurulmasına alıřmıř³².

Ancak Osmanlı ve İnan'ın anayasal devrimlerinin ortaya çıkması bu tavrı değiştirdi ve bu toplumların yasal hükümet ve Siyasi-kùltürel alanda ulusal çıkarların tasarımına zemin hazırladı.

Böyle bir tutumun yarıçapı doğal olarak bu ÷lkelerin dış politikasını ve uluslararası ilişkilerini içeriyordu. Anayasalcılığın fikirleriyle başlayan yeni bir çağda, milliyet, yurt, milli çıkarlar, iyi komşuluk, anlaşmalar ve bölgesel işbirliği gibi kavramlar, İnan ile Osmanlı arasındaki ilişkilerde açıklanır ,fakat gelenek paterni, düşünceenin eylem alanına hızlanmasını saęlamaz³³.

Geleneksel düşünce kavramları kümesinden yeni bir Avrupa ideolojisine geçmek çok yavaştı ve genel olarak, egemenliğin politik felsefesinden ve hatta hükümet icra organları dış ilişkiler düzeyinden ziyade entelektüelti. Bu nedenle, anayasal dönemde, İnan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni politik felsefesi kurulmamıştır.

Daha küçük ve daha sezgisel bir görünümün ışığında kırılğan bir ilişkinin kavramsal modeli, genelleştirilmek ve incelenmek üzere daha iyidir. Buna göre, kırılğan ilişki, İnan-Osmanlı ilişkilerinde iki ayrı dönemi gözlemlemektedir: “Yapısal ayrışma” dönemi olarak adlandırılabilcek ilk dönem, Safavi hükümetinin kurulmasından (907 .H / 1502. M), Erzurum'un ilk antlaşmasının sonuçlanmasına kadar (1238 .H / 1823 .M) devam etmiştir.

"idirgenmiş yakınsama"olarak adlandırılan ikinci evre, ilk Erzurum Antlaşması'ndan (1238 .H / 1823 .M) birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadardır. Yukarıdaki bölüm bir entrika değil, bir süreç önceliğidir. Bu, ilk dönemde

³² Cevad Tabataba'i: *İnan'ın çöküş teorisine Bir Bakış*, Tahran, Negah-e Moaser yayınları, 2001,c.1,ss.11-12

³³ Aynı : p.18

yaratılan temel ve yapıların bir sonraki dönemde tamamen ortadan kalkmayacağı anlamına gelir, ancak nitelikleri değişebilir ya da sonunda, yeni fikir ve yapılarda yeniden tasarlanırlar. Bu nedenle, yukarıda belirtilen süreler önemli bir nitelik farklılığı göstermemektedir, fakat birbirini tamamlayıcı ve sürekli dirler ve ayrımları her bir dönemi belirli bileşenler biçiminde ölçen egemen modelin hakimiyetindedir.

Son olarak, bu konudaki herhangi bir kavramsallaştırmanın, bir yandan öz, süreç ve içsel durum ve bir yanda uluslararası sistem bakımından dış politika arasındaki yakın etkileşimlere dayandırılması gerektiği unutulmamalıdır³⁴. İran ve Osmanlılar arasındaki ilişkileri incelemek için bu kavramların ve önermelerin uygulanması, "üç yönlü dinamik etkileşim"³⁵ olarak adlandırılabilir üç üçgen kenardan oluşur. Şimdi bu dönemlerin analizine bakalım.

2.1. Yapısal ayrışma³⁶

"Yapısal ayrışma" terimi, İran ile Osmanlı arasındaki ilişkilerde iktidarın yapısı ve rolüne iki ayrı politik birim olarak odaklanmaktadır. Bu iki siyasi birim, birbirlerinin siyasi yapılarını tanımamakla kalmayıp ideolojik olarak da teorik ve pratik düzeyde bu yapıları reddetmeye çalıştılar. Böyle bir süreç, iki hükümet arasındaki ilişkilerde bir dizi farklı unsurlar oluşturdu ve üç yüzyıl boyunca onları karşı karşıya getirdi. Bu dönem İran tarihi açısından, Safavî, Afşar, zand ve Gacıların ilk döneminin hanedanlarını içermektedir.

Şii Safevilerin kurulmasıyla, 330 yıllık uzun bir dönem, Safevî Şii hareketi ve Sünni dünyaya karşı İran'ın kimliği ve toprak bütünlüğü yeniden inşa edildi. Bu dönemde, İran ile Osmanlı arasındaki ilişkiler, genellikle savaşın yönlendirilmesine dayanıyordu ve Osmanlı devleti, şimdi üç kıtanın etrafındaki topraklarını genişletiyor, imparatorluğun doğusuna İran'ı katmaya çalışıyordu.

³⁴ Ruhullah Ramazani: *İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Gözden Geçirmesine Yönelik Analitik Bir Çerçeve*, Alireza Tayeb çevirisi, Ney yayınları, Tahran,c.1 ,2001,ss.14 -29

³⁵ Dynamic triangular interaction

³⁶ Structural Divergence

Böyle bir tartışma, İnan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 30'dan fazla tam teşekküllü savaşa yol açtı. Ama nihayetinde, Osmanlı, Şii İnan'ı Sünni dünyasında dönüştürmeyi başaramadı ve önümüzdeki birkaç yıl içinde yeni İnan kimlik yapısı istikrara kavuştu. Yapısal ayrıştırma, daha kesin bir ifadeyle, Osmanlı İmparatorluğunun, yeni ortaya çıkan bir kimliğin İnan'ı politik bir birimi olarak tanıyamadığı ve İslamcılığını reddettiği ve onu kendi topraklarına entegre etmeye çalıştığı döneme işaret eder. Osmanlılar için, İnan doğuda Osmanlı fetihlerini durduran ve onların Turan sınırlarına ulaşmasını engelleyen tek engeldi; Bu dönemde İnan ile Osmanlı arasındaki antlaşmalar, Amasya antlaşmasından kürdan 'ne kadar uzanmakta olan taraflar arasında askeri politik gereklilikler temelinde sonuçlanan sadece siyasi - sınırsal antlaşmalardır³⁷.

Bu antlaşmaların hiçbirinde İnan, Daru'l-İslam ülkelerinden sayılmamıştır ve İnan siyasi ilkeleri açık bir şekilde kabul edilmemiştir. Gerçek şu ki, Osmanlılar bu antlaşmaları geçici olarak görüyor, kendi tezahürlerini gerçekleştirme fırsatını bekliyordu; hatta İnan ile Osmanlı arasında bir tür İslami ittifak yaratma girişimleri bile başarılarla uğramasına rağmen Osmanlının muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. Çünkü Osmanlılar Nadirin niyetleri konusunda kötümserdi; Böyle bir süreç, 19. Yüzyılın başı ve ilk Erzurum antlaşmasının yapılmasına kadar hayatta kalan İnan-Osmanlı ilişkilerinin farklı bileşenlerine yol açtı. Bu üç ayrışma bileşen, sırasıyla, aşağıda her birini inceleyeceğimiz dini, politik, ekonomik ve küresel bileşenleri içermektedir.

2.1.1. Dini bileşen

Cihad ve Gaza geleneğine ve İslam halifelik düşüncesine dayanan Osmanlılar, Müslüman dünyasında tek bir hükümet kurmaya çalıştılar. Osmanlılar, islami liderlerin sadece Osmanlı İmparatorluğundan sorumlu

³⁷ Stephan F, Dale: *The Muslims Empire of the Ottoman , Safevids and Mughals(New Approaches to Asian History)*, Cambridge University press,2014,p.118

olmadığını, aynı zamanda Müslüman halifesindeki diğer İslami topraklardan da sorumlu olan tek İslami lider olma hakkı verdiğini iddia etmiştir³⁸.

Kendisini İslam dünyasının tartışmasız lideri olarak gören Sultan Selim, Taşralı (Çaldıran Savaşı) savaşından sonra Şah İsmail'e yazdı ve halifelik iddiasını gündeme getirdi. Şah İsmail ve ailesini yolsuzlukla suçladı ve sonunda ona “kötü eylemleri ve amellerinden tövbe etme ve İran'ın Osmanlı İmparatorluğuna katılmasının acılarına dayanma” çağrısında bulundu³⁹. Bizans İmparatorluğu ve Doğu Avrupa topraklarında Cihad ve Gaza geleneğini miras alan Osmanlılar, pratik nedenlerden dolayı Şii Müslümanları, kafir ve daru'l-harbın bir parçası olarak, İran sınırlarına zorla gönderebilecekleri cihadiler için birden fazla fetva aldılar⁴⁰.

Osmanlıya göre, İranlılarla olan ilişkileri bir bölgesel ve sınır oranı ve coğrafi bir tanıma değildi, aksine onların görüşüne göre sınır kavramının tamamen dini bir yönü vardı. Çünkü Osmanlı'ya Daru'l-islam ve İran'a Daru'l-harb adı verilmişti, aynı Osmanlı ve Avrupa sınırları için kullanılan yorum. Müftü ve Osmanlı Şeyhülislamı, Şii'lerin mallarını ellerinden almayı ve onları öldürmeyi yasal olarak helal ilan ettiler⁴¹.

Osmanlılar İranlıların dininin dışında olduğunu düşünürken, Safevî padişahlar ve bazı din adamları Osmanlılara saygı duyup, Osmanlıyı İslamın merkezi, Yeniçerileri Avrupada islamın yayılmasının sebebi olarak görüp,

³⁸ Arsal Sadri Maksudi, *Teokratik Devlet ve laik devlet. Tanzimat I,İ Ü* yayınları, İstanbul,1940,s.31

³⁹ Fereidoun Beyk Togii: *Monşeat el-Salatin, tab-e Sani, Matbei Amereh*, İslambul, 1275-1274 .H,ss. 382-383

⁴⁰ Rouhullah Ramazani: *The foreign policy of Iran 1500-1941*, first published, university of Virginia press , 1966,PP. 3-10

⁴¹ Ali Efendi: *Fetavi*, ElYazma, Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi, Kurtarma Numarası: 9123,yaprak,B. 48

Osmanlıların kazandığı savaşlar için onlara mektublar ve hediyeler gönderiyorlardı ⁴².

Osmanlılar, Sünni İslam'ın dört messebi arasında Hanefi mesebini seçtiler. Belki de Hanefi messebini seçiminden dolayı, politik ve yürütme otoritesinde olabildiğince fazla özgürlüğe sahip olmak mümkündür. Osmanlılar, din ve devletin ya da başka bir deyişle bürokrasi ve dini örgütlenmenin aralarında bir çelişki olmayacak şekilde birbirine bağlı olduğu sistem temelli politikalarını yerleştirdiler. Bu yapıda dinin rolü ve etkisi daha esnek ve pragmatikdi; dolayısıyla Osmanlılar şeriat karşıtı göreneğin üstünlüğünü tercih ettiler⁴³.

Safevî hanedanlığıysa, devleti şii dini ile belirsiz bir alanda birleştiren bir politika izledi. Safevilerin bu yöntemi seçmeleri zorunluydu çünkü iki güçlü Sünni rakip, Batıdaki Osmanlılar ve Doğudaki Özbekler arasındaydı. Gerçekten bütünleşmiş bir dini topluma olan ihtiyaı hissetmişlerdi. Böylece Safaviler, hareketlerini İmam düşüncesine bağlı olan şii -Sufi temeline dayandırdılar⁴⁴.

Ülkenin birçok bölgesinde tarihsel geçmişine dayanarak başarılı olabilecek bir çeşit şii siyasetini geliştirmeye çalıştılar. Bu tarihsel geçmiş, İnan kültürünün birleştirici unsuru olan ve İnan hükümetlerinin odak noktası olan şah'ın kurumu ve İnanşehri düşüncesi olan iki temele dayanıyordu. Safeviler, Osmanlı hanedanlığının İslamın gerçek temsilcisi olduğu inancına hep meydan okumaktadır. Safevi'lerin tasavvuf sisteminin evrimi ve on altıncı yüzyılda egemen bir güce dönüşmesi, askeri-politik yapısında, özellikle de Osmanlı tehdidinin sınırlarına direnmek istediğinde radikal değişiklikler gerektirdi. Safavi'nin inancın meşruiyetini savunmaya duyduğu ilginin özü, sadece kendi sosyal sistemi içinde değil, dışarıdan da gizliydi, Sünnilerin ortaya çıkmaya

⁴² Navai, Abdulhosein: *Shahabbas, Tarihi Belgeler ve Yazışmalar Koleksiyonu*, Tahran, Bonyad-e Ferheng-e İnan yayınları, 1973.c 1 , S.95

⁴³ Ahmet Lütfi ; *Osmanlı adalet düzeni*, sadeleştirren Erdiç Beylem, kitapevi, İstanbül, 1979, s. 58

⁴⁴ Cefar Almohajar: *Al-Hecret al-Amiliya, Ela İnan el-Safeviye*, Beyrut, Dar el-Roze, 1989, ss. 96-97

başladığı Sünni dünyasından, Sünni dünyasının, o zamanın başarılı olamadığı yeni düşünce sisteminin tanımlanmasına ve onaylanmasına bağlıydı. Daha sonra, Nadir Şah'ın ümmet topluluğunun vücudunda Şii inanç sistemini tanımlama çabaları ve İslami yakınlaşma yaratma çabaları sonuç vermedi ve başarısız oldu⁴⁵.

2.1.2. Siyasi bileşen

İran-Osmanlı ilişkilerinde ayrışmanın diğer bir bileşeni o dönemde hüküm süren sosyo-politik koşullarda incelenmelidir. Bu kökleri izleyerek, İranın batısı, Güney Anadolu ve Kuzey Suriye'nin batı kesimleri Osmanlılara göre kritik ve hassas durumda olduğu anlaşılır ve bu alanların nüfusu tamamen onbeşinci yüzyılın ilk yarısında büyük bir Türkmen kabileleri tarafından oluşturulmuştur. Bu kabilelerin gücü, Timur'un İran, Suriye ve Anadolu'ya karşı mücadelesinden sonra Osmanlıların siyasi yenilgisinden kaynaklanıyordu.

Türkmenler aslında Safavilerin destekçileriydi ve eski Safavilerin yayılmasının mirası bu alanlarda sahip olduğu büyük manevi çıkarlarla bağlantılıydı⁴⁶.

Safaviler bu nüfusları Osmanlı'ya karşı planlarını ve siyasi hedeflerini ilerletmek için kullanabilmişlerdi. Bu, Osmanlılar için son safavinin yaşaması ve Zandieh dönemine kadar potansiyel bir tehdit idi. Osmanlılar, aşırı dini ve ülke büyütme düşünceler ile İrana karşı savaş açtılar. Ancak korkunç saldırılarına rağmen, İran'ı alıp ve imparatorluğunun doğu sınırlarını Afganistan ve Hindistan'a yayamadılar; Fakat daha küçük bir ölçekte, Kafkasya ve Mezopotamya'daki İran topraklarının bir kısmı topraklarına eklediler ve İran ve Osmanlı'nın sınırları Kasr-ı Şirin Antlaşması çerçevesinde belirtildi (1049 AH / 1639 AD). Bazılarının vurgulamak istediği İran – Osmanlı ilişkilerinin diğer bir

⁴⁵ Mohammed Şefi Tehrani: *Nader Şah'nin tarihi*, nşr Reza Şebani, Tahran, Bonyad-e Ferheng-e İran yayınları, 1970, ss. 89-101

⁴⁶ *İran Tarihi, Safavî dönemi*, Cambridge Üniversitesi araştırması, Yaghoub Ajand çevirisi, Tahran, Cami yayınları, 2001, c1, ss. 41-40

tarafı, konunun ulusal ve etkin bir çerçeveye dayanmasıdır⁴⁷. Bunu açıklarken, Safavi hareketi İnan'ı sekiz asırdan fazla bir süredir entegre bir ülkeye dnstrmesi için bir girişim olduğunu vurgulasa da, milliyetçi bir hareket olarak adlandırılmaz. Yeni milliyetçilik türlerinin kilit yönleri olan dil ve ırk, Osmanlı ilişkilerinde çok küçük bir rol oynamıştır.

İnan'ın Osmanlı İmparatorluğu'yla çarpışması net bir milliyetçi gelenek değildi ve İnan'ın çeşitli yerlerinde derin tarihsel kökleri olan şii kültür ve düşüncesine dayanan Safaviler, siyasi birliğe ulaşabilmişlerdir.

Yüzyıllar boyunca, İnan komşularını Araplar, Moğollar ve İnanlı etnik gruplar olarak farklı milletlerin savunucuları olarak işgal etti. Safavilerin bile kendileri ya Türk ya da Trkmenlerdi. Bu yüzden çatışmaları uyrukların haklarla ilgili değildi. Osmanlılarda da, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısının son derece heterojen olmasına rağmen, aynı zamanda iyi kurulmuş olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı kelimesinin milli bir anlamı yoktu, ama Emevi, Abbasi ve Selçuklu hanedana dayalı bir kavrama sahipti. Osmanlı halkının ve Osmanlı anavatanlarının ulusal ve uluslararası sadakatin odak noktası olan kavramları, Avrupa etkisinin yarattığı on dokuzuncu yüzyılın sonlarına ait ideolojilerdi⁴⁸. Bu analiz Osmanlı atışması için bile geçerlidir. Onlar ulusal kavramlar için mücadele etmediler, fakat cihad görevi, bölgesel kalkınma, tehditlerin ortadan kaldırılması vb. Gibi başka amaçlar dahil edildi.

2.1.3. Küresel Ekonomi ve Ticaretin Bileşeni

Sultan Mehmet Fatih, İstanbul'un fethi ile Doğu-Batı ticaret ilişkilerini ele geçirdi. Batı, geniş ve birleşik bir Moğol imparatorluğunun kurulmasından beri, Doğu'ya çeşitli siyasi ve dini heyetler göndermekle Doğu'nun zenginliğini biliyordu. Bu iletişim ağının Osmanlılar tarafından kapatılması, Avrupa için tehammül edilemezdi, bu nedenle, Batı hükümetleri on beşinci yüzyılda keşfin

⁴⁷ Edward Brown: *İnan Edebiyatı Tarihi*, Rashid Yasemi evirisi, Tahran, İbni sina yayınları, 1937, s. 4, s.

⁴⁸ Esat am: *ağdaş Devlet Sistemleri*, İstanbul, Der Yayınları,2000, s. 42

başlangıcı ile Osmanlı dışında bir yol bulmaya başladılar⁴⁹. Bu başarının ardından, Avrupa gelişmeleri on altıncı yüzyılda başladı ve batıya doğru giden yol açıldı. O zamandan beri, Avrupa büyük dönüşümlere uğradı ve Doğu, Batı dünyasındaki yeni gelişmelerle uyum gücünü yavaş yavaş kaybetti. Osmanlı İmparatorluğu'nda, coğrafi konumu nedeniyle, Batı ile yakın bağları, bu merkezdeki Batılı dönüşümlerin yansımaları İslam dünyasının diğer merkezlerinden daha erken başlamıştı; öyle ki, O zamandan beri, Batı Osmanlı – İranlıların düşüncelerinin ortak söylemiydi. İran ve Osmanlı'nın, Avrupa sömürgeciliğinin başlaması ve Batı burjuva sisteminin genişlemesi ile birleşmesi, onları uluslararası siyasetin karmaşık alanına sürükledi.

Doğu'nun zenginliklerini duyan Avrupa genişlemeci ülkeler, bu bölgelerdeki durum hakkında tam bilgi için Asya ülkelerine yöneldiler ve ilk olarak, İran da dahil olmak üzere doğu ülkeleriyle temas haline geçtiler⁵⁰.

O zamanlar en güçlü Müslüman devlet olan Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz kıyı bölgelerinin egemenliği ile onu iç bir denize çevirdi ve Doğu-Batı ticaretini ele geçirdi. Osmanlılar ayrıca "Kafkasya ve Hazar Denizi'ni ele geçirip Volga-Hazar ticaret yolunu ele geçirmeyi" amaçladılar⁵¹. Bu sorun Avrupalıları korkuttu ve İran'la daha yakın ilişkiler kurmaya çalıştı ve Osmanlılara karşı birleşik bir cephe oluşturmaya çalıştı. Bu temele dayanarak, Batı Cephesi üzerindeki baskılarını azaltmak için Osmanlıları Doğu cephesine itmek amacıyla, İranı Osmanlıya karşı savaş açması için tahrik ettiler. Tabii ki, Avrupalıların bu konudaki göreceli başarısı, tarihsel süreçte Safavi devletinin özellikle Celali'nin isyanlarını takiben Osmanlıların sıkıntılarından faydalanan ve kayıp toprakları

⁴⁹ Mohammad Hoseyn Amir Arduş : *Uzun Hasan Ak koyunlu ve Doğu –Batı politikası* , Bersat Yayınları , 2002,ss.10-11

⁵⁰ Münir Aktepe: *Osmanlı-İran münasebetleri 1720-1725* , İstanbul ,İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi matbaası , 1970,s. 95

⁵¹ Mohammad Ali Mehmud: *İran Diplomasi Tarihinde bir çalışması*, Tahran , Mitra yayınları , 1982,S. 86

yeniden kazanmak ve İstanbul'un barış sözleşmesi koşullarını değiştirmek için bir taarruz başlatan birinci Şah Abbasın diplomasisinden kaynaklanıyordu⁵².

Bununla birlikte, dünya ekonomisindeki Osmanlı ve İran hükümetleri, küresel ekonominin çekirdeğinin sömürge edemediği kapasite ve otoriteye sahipti. Ancak, Asya, Güneydoğu Asya ve Güney Afrika'dan Avrupa'yla rekabet edebilecekleri kadar güçlü değildiler⁵³. Osmanlı İmparatorluğu, üç kıtaya yayılmıştı , Ancak, bu alanları çok fazla harcamadan ve geniş insan gücü kullanmadan sürdürmek ve genişletmek mümkün değildi, ve Osmanlılar, İspanyol ve Hollandalıların aksine, fethlerden önemli ekonomik kazançlar elde edemediler⁵⁴. Ve bu Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığında bir başka faktördü.

Ancak, Osmanlı -İran barışta olduğu dönemlerde, İran'ın Avrupa ve Akdeniz limanlarıyla ticareti Osmanlı yollarında gelişti. OnYedinci yüzyıldaki Asya baharat ticaret yolları, (979 AH / 1572 MS)'den(1079 AH / 1669)'a kadar,deniz yoldan , Afrikayı geçerek Avrupay'a ulaşıyordu ,ancak İran ipek ticareti kara yollardan devam etmiştir⁵⁵.

İran ekonomisi üzerindeki kısıtlayıcı Osmanlı önlemleri ticari kara yollarının kapatılmasıyla gerçekleştirildi. Avrupalıların kontrolü altında bulunan Basra Körfezi ve Umman Denizi'nin dar körfezi boyunca deniz yoluyla seir için Safavilerin Avrupalılara imtiyaz vermek zorunda kalmasına ya da Osmanlı'dan Avrupa pazarlarına mal taşımak için ileriye doğru yol almasını istemesine neden oluyordu⁵⁶.

⁵² Abdülhosein Navai: *Şah Abbas, Tarihi Belgeler ve Yazışmalar Koleksiyonu*, c.1,s.24

⁵³ Emmanuel Wallerstein: *Küresel Evrim Sisteminde Siyaset ve Kültür, Jeopolitik ve coğrafi kültür*, Çev. Behrooz Izadi, Tahran, Ney Yayınları, 2000, s. 114.

⁵⁴ Paul Kennedy: *Büyük güçlerin ortaya çıkışı ve çöküşü*, Çev. Abdolreza Ghofrani, Tahran, Etelaat yayını, 1991, s. 36

⁵⁵ John Furan: *kırılğan direniş, İran 'nın toplumsal değişim tarihi, 1500'den İslam Devrimi'ne*, Çev. Ahmed Tedayyon, Tahran, Resa Yayınları, 2001.s.110

⁵⁶ Halil İnalçık : *Osmanlı idari, sosyal ve ekonomik ilgili belgeler ,Bursa kadi sicillerinden seçmeler* ,belgeler 10.14 ,1980-1981,p. 204

Sonuç olarak, bu dönemde İran-Osmanlı ayrışmasının köklerinin ve din, siyasal, sosyal ve ekonomik çeşitli unsurların analizinde dinin nedeninin daha belirgin ve dikkat çekicidir. Her ne kadar Osmanlı-İran karşılaşması Şii ve Sünni arasındaki gerçek çelişkilere dayanmıyorsa da, aslında, siyasetle dine iç içe geçmiş Safavî mezhebin yeni şekliydi. Ve Osmanlı hükümeti, vatandaşları imparatorluğun dışında etkileyecek olan yabancı bir hükümete dayanamadı. Ayrıca, İran-Osmanlı karşılaşmaları sadece iki Müslüman komşu arasında bir yerel savaş değildi, bu çatışma aslında İslam dünyasının liderliğini ele geçirmek için iki Müslüman güç arasında bir mücadeleydi. Osmanlı'nın bu dini üstünlüğü, Sultan Salim'in 15 Ocak 1517/923 Zilhicce'da Mekke ve Medine'ye verildiği ve Osmanlı İmparatorluğunun Hadem al-Harmian al-Şarifin olarak tanınmasıyla meydana gelmiştir⁵⁷. Ancak Safavi hükümeti, eğer, herhangi bir politik düşüncenin altında yatan kapsayıcı bir ahlak anlayışına sahip olma fikrini geliştirebilseydi, İslam dünyasının lideri olabilirdi bu da Safeviler söz konusu olduğunda, Tasavvufun hakimiyeti ve özel anlatıları ile kişisel ve din ahlakı ile sivil ahlak arasındaki karışıklığın yolunu açtı.

Böylelikle, seçmenler arasındaki farklılıkların anlaşılması ve dolayısıyla siyasal düşüncenin dinî düşünceye ve Sufizm'e olan bağımsızlığını yitirmesi mümkün olmadı ve çökmeye başladı. Aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nda, etnik ve dini çeşitlilik nedeniyle, siyasi ahlak birbirinden biraz farklıydı ve Osmanlılar vatandaşlarına karşı daha hoşgörülüydü.

Çatışmalar ve sonuç olarak, İran-Osmanlı ayrılıkları da bazı uluslararası etkileri oluşturdu. Osmanlı'nın Avrupa'nın kalbine ilerlemesinden korkan Avrupalılar, Osmanlı'yı Müslüman komşularıyla çatışmalarını için kullandılar ve önemli teknik ilerlemeler kaydettiler. Bu da İslam'ın siyasal iktidarının dramatik bir şekilde azalmasına ve Osmanlı'nın Avrupa'ya hükmetme arzusunun imkansız olmasına yol açtı. İkinci olarak, on sekizinci yüzyılda Avrupa sömürgeciliğinin

⁵⁷ Davut Durson: *Osmanlı devleti'nde Din ve Siyaset*, Çev. Mansureh Hoseini ve Davoud Vafaie, Tahran, Kütüphane, Müze ve Meclis Belge Merkezi Yayınları, 2002 ,S.208

büyümesi ve gelişmesiyle birlikte, Akdeniz'in ve Hint Okyanusu'ndaki varlığının tehdidi, Doğu iktidar merkezinin (Hindistan, İnan, Osmanlı) düşüşü ile birlikte artmaktaydı⁵⁸.

2.2. İndirgenmiş yakınsama⁵⁹

Doğuştan gelen yakınsama özelliği, İnan ve Osmanlıların mevcut dini politik yapıların onayladığı bir dizi uzun savaştan sonra bir yakınlaşma evresine girdiği döneme odaklanmaktadır. Yakınsama kavramı, her iki ülkenin siyasal yapılarının varlığını doğrulamaktır. Bu yakınlaşma, yapıların yapısından, özellikle de dini siyasal yapıdan ziyade, güç dengesinden ve yeni uluslararası gereksinimlerden kaynaklanmaktadır. Bu tür yakınsamanın derecesi sıradan, yani bir koalisyon seviyesine yükseltme yeteneğine sahip değildir. Bu yüzden İnan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında gerçek bir birlik olmamıştır. Yakınsama döneminin bakış açısından bakıldığında, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir perspektif oluşturan Osmanlı ile İnan arasında 1823 yılında ilk Erzurum antlaşmanın başlangıcı, Müslümanlar arasında yeni bir ilişkiler anlayışı yarattı.

Dolayısıyla, egemen güçler İslam'ın Ummeti topluluğunun bağımsız sektörleri olarak barış içinde birarada var olabilirler. İnan ve Osmanlı ülkeleri arasında Müslümanların ortak kimliklerinin doğrulanması, ikili ilişkilerde gerginliğin azalmasına yol açtı⁶⁰. Bu dönem, Kacar ve Osmanlı hükümetlerinin yaşamının sonuna kadar devam etti. Bu dönemin isimlendirilmesinin nedenlerini, önceki dönem ile onun öğeleri ve bileşenleri arasındaki kelime ve onun ayrımı arasındaki yakınlaşmaya açıklamak gerekir. Safavi ve Naderi döneminde İnan ve Osmanlı arasındaki ilişkilerde ayrışma faktörleri bu dönemde tamamen ortadan kalkmamış, ancak doğasındaki değişim ya da ciddiyetin azalmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca, önceki anlaşmazlığa ilişkin bazı farklılıklar da eklendi ve

⁵⁸ Abdullah Şehbazi : *Yahudi ve Parsli plütokratları*, Tahran, Siyasal Araştırmalar Enstitüsü, 1998, c.1, s.276

⁵⁹ Fallen Convergence

⁶⁰ John Calabrese: *Turkey and Iran, Limits of a stable relationships* ,British Journal of Middle Eastern Studies ,vol ,25 .no .1 , may 1998, P. 76

bu da Osmanlı- İran ihtilafını tamamıyla devam ettirdi. Bu unsurlar arasında şunlar vardır:

1. Uzun İran-Osmanlı sınırının, Ağrı Dağı'ndan Arvand Rud Haliç'e doğru yedi yüz kırk beş kilometreden fazla olan belirsiz durumu, ve bu dönem boyunca, İran-Osmanlı ilişkilerinde en tartışmalı konu olarak kabul edildi ve iki hükümetide defalarca karşı karşıya çıkardı⁶¹.

2. Azerbaycan sınırından Huzistan'a kadar göçebeler meselesi ve İran ve Osmanlıların kendilerine karşı duydukları siyasi ilgi ve vatandaşlık meselesi, İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diğer ihtilaf nedeniydi. Ayrıca göçebelerin tecavüzleri iki ülkeninde eski ve tarihi sorunlarından biriydi. Bunun şiddeti ve ciddiyeti devletin merkezi gücüne ve göçebeler'in yaşam alanı ile topraklarının coğrafya alanının kurallarının ve sorumluluklarının ülke ve otlaklar ile sığır ve sürülerinin otlakları için olan yoluna bağlıdır⁶².

3. Diğer bir sorun İranın Irak ve kutsal türbelerdeki nüfuzu idi. Şii Irak kimliğinin devam eden varlığı ve İran'ın Anayasa Hareketi gibi konularının önemi konusunda şu hususlara dikkat çekmek gerekir: Kacar döneminde, ideolojik ve Şii sınırlar, İran'ın tarihi kimliğine uymuş ve İran milliyetinin çekirdeğini oluşturmuştur. Ve İran'la ırk ve dilden farklı olmasına rağmen, Irak'ı İran milliyetinin ideolojik boyutu olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların başında ortaya koydu. Aslında Irak, İran'ın resmi sınırları dışındaki tek Şii merkeziydi. Müslüman dünyasının Sünni mezhebin hakimiyeti altında olduğu, Safevi döneminden bu yana, İran, Şii dininin kabulü ile kısmen dışlanmıştı. Özellikle Fars dili ve İran kültürünün yeni kökeni olan Maveraünnehir ile olan bağlantısı kesildi. Türk ve Arap dünyasındaki etkisi de Osmanlı İmparatorluğu

⁶¹ *Hablul Matin*, yıl.1,say.221 , 29 Zilhacca 1325,ss. 1-2

⁶² Mohammad Hasan Kavusi Arağı (ed) *Gacar'ın mokemel Belgelerinin Listesi*, Tahran,(54-64)ciltler , Dış işleri bakanlığın Belgeleme ve Diplomasi Tarihi Merkezi, 2005,ss. 120-125

ile olan savaş ve çatışma sebebinden en aza indi ve bundan dolayı İnan sınırları birbirinin ardından yüzüne kapandı⁶³.

İnanın şii şehirlere nufuz edebilecek tek bölge Irakın kutsal şehirleriydi. kutsal şehirlerin varlığı ve İnanın şii mesebli halkının bu kutsal şehirlere olan ilgisi ,İranlıların bu şehirlerde devamlı seyahatları, onların Irakta bulunmalarına meşruiyat kazandırmış . Irak'ı şii İnan'ın Sünni Osmanlı İmparatorluğu'yla yaptığı rekabete sahne olan başka önemli konular da vardı. İnanın şii Mujtahitlerinin konumu ve onların özellikle kutsal şehirlerdeki etkisi, Osmanlıların şii mezhebinin Irakta yayılma endişelerine sebep olmuştu ve osmanlılar gerekli düzenlemeleri sağlayarak Irak'ın şii kimliğini Osmanlı kimliğiyle değiştirmeye çalıştılar. Fakat şii mujtahidlerin mali ve politik bağımsızlığı ve hükümetlerin iradesine bakılmaksızın niyetlerini ilerletme yetenekleri, Sünni alimlerin hükümete bağımlılığının aksine, Osmanlıların bu hedefe ulaşmasını engellemekteydi⁶⁴.

4. Bu dönemde İnan ve Osmanlı arasındaki diğer bir sorun da, Osmanlıların İnan'ın tüccarlarına karşı gümrük vergileri ve ek vergilerindeki adaletsizlik ve Bağdat'taki Paşaların ve bazı yerel Valilerin sorumsuz siyasetleri dir.

Bu dönemde İnan-Osmanlı ilişkilerinde yaşanan ihtilaflara rağmen, Hükümetler arasındaki resmi ilişkiler kesilmemiştir ya da Safevî – Nadir dönemindeki kadar çatışmalara sebep olacak kadar kötü olmamıştır. Toprak kale (1821 Kasım) savaşı, 19. yüzyılın başlarında, birinci Erzurum Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan, son tam gelişmiş İnan-Osmanlı davasıydı (19 Temmuz 1238, 12 Temmuz 1823)⁶⁵.

⁶³ Ahmed Naghib Zadeh: *İnan İslam Cumhuriyeti Dış Politikasına Ulusal Kültürün Etkisi*, Tahran, İnan Dışışleri Bakanlığı siyasi ve Uluslararası alışmalar Bürosu, 2002,s. 69

⁶⁴ Selim Deryngil: *İkinci Abdulhamid döneminde Irak şiilikle Mücadele ,Osmanlı anti-propaganda politikasının örnek olay incelemesi* , Nasrullah Salehi evirisi , Tarihciler mektubu , yıl.1, say.2,2005,S.12

⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa: *Cevdet Tarihi* , Osmaniye matbası , İstanbul, 1309 AH, c.12,s.211

Erzurum Antlaşması, İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde yeni bir bölüm açtı. çünkü:

1. Son üç yüzyıl boyunca İran ve Osmanlı'nın kanlı savaşlarının sonu idi.
2. Antlaşmanın başlangıcında, "İslam Devletleri" ve aralarındaki barış ihtiyacı dile getirilmiştir.⁶⁶ Bu, İran ile Osmanlı arasındaki üç yüzyıl süren mücadele ve ideolojik farklılıklardan sonra Sünnilerin mutlak dindarlığı ve Şii ideolojik sisteminin reddedilmesi fikrinin geride bırakıldığını göstermektedir. Ve ilk kez, İran İslam dünyasında bir Şii kimliği ile siyasi bir varlık olarak tanındı ve bu İran-Osmanlı ilişkilerinin ufkunda önemli bir başarı oldu.

Böylesi bir evrimin gölgesinde, İran - Osmanlı ilişkileri savaş temelliğinden çıktı ve Çatışma etkileşimi arasındaki dalgalanmalar, bu dönemin koşullarına ve belirli sosyal politik gereksinimlerine tabi olan etkileşim eksenine döndü. Bu dönemde Osmanlı İran'ının yakınlaşması mutlak değil, istikrarsızdı. Çünkü ayrışmalar yakınsama yönünde hareket ediyordu. Geçmişteki kadar güçlü olmamasına rağmen, İngiltere ile Fransa arasında Kırım savaşlarında Rusya'ya karşı stratejik bir yakınlaşması gibi ortak bir iradenin gelişmesine yol açmadı.

Ortak bir düşmanın varlığı gibi politik zorunlulukların, ilk aşamada iki hükümet arasında bir ittifak oluşturması, ilk adımda durdu ve gerçekleşmedi⁶⁷. Çünkü iki hükümet arasındaki anlaşmazlıklar, Osmanlı ve İran hükümetleri arasındaki ilişkilerde, kargaşadan krize bir dizi baskı yaratma potansiyeline sahipken, yabancı hükümetlerin iki İslam devleti arasındaki anlaşmazlığın ateşini körükleyen rolü ve işlevi göz ardı edilemezdi.

⁶⁶ Muhammed Tağhi Sepehr: *Nasekh el-Tavarikh, Gacar tarihi*, nşr. Cehangir Ghaemmaghami, Tahran ,Amir Kabir yayınları, 1998,c.1,s. 344

⁶⁷ Kısır birlik müzakere veya müzakeresiz yapılabilir . Bu bağlamda, iki veya daha fazla hükümet, müzakere yoluyla bir dizi ortak hedefe ulaşmak için aralarında bir ittifak kurmak isteyebilir. Bu müzakereler birlik oluşturmayı hedeflese de, sonuç beklendiği gibi değilse, birlik gerçekleşmeyecek ve bir plan olarak kalacaktır.(Abdolali Qavam,: *Diş politika ve Uluslararası politika temelleri*, İkinci Basım, Tahran ,Semt yayınları, 2005,s.185)

Kırılgan İlişki: İran-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

Dikkate değer bir nokta, İran ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin tüm yönleri içindeki içsel karakterin resmi-siyasi boyuttaki ağırlık derecesiyle aynı olmadığı yönündeki yakınsamanın, kültürün entelektüel boyutundan çok daha fazla olduğu yönündedir. Çoğunlukla ilişkinin doğası ve türüne bağlı olan bu tür bir dalgalanma, halk ve gayri resmi ilişkilerin biçimsel ilişkilerle ilgili olarak daha geniş bir alan bulmalarını sağlar.

Böyle bir yaklaşımı göz önünde bulundurarak, sarsıntılı yakınlaşmaya iki bileşen biçiminde bakabiliriz: Bunlar genellikle kültürel ve entelektüel ilişkilerle uğraşan hükümetlerin ve reform bileşeninin resmi ilişkilerini ele alan politik bir bileşenler olarak sıralanabilir.

2.2.1. Siyasi bileşen

Bununla birlikte, bu dönemde İran'ın ve Osmanlı'nın yakınlaşması, , tüm dünyanın Avrupa sömürgeciliğinin sömürgeci arayış alanına yerleştirildiği bir çağa odaklandı. İslam dünyasının iki büyük gücü olarak İran ve Osmanlılar, nihayetinde Avrupalı güçlerin rekabet ve tahakkümüyle zayıflamışlar, karmaşık meselelere girmişler ve hayatta kalmaları belirsizlik içinde olmuştur. İran ve Osmanlıların ortak acılar yaşadığı bu koşullarda, İran ve Osmanlı ilişkilerinin yapısında Rus ve İngiliz hükümetlerinin müdahalesi resmileşti. Büyük güçlerin çıkarlarına geldiği İran-Osmanlı diplomasi sistemi onların iradelerinin işleviydi ve bir zamanlar Doğu merkezinin büyük ve güçlü devletlerinden biri olarak görülen İran ve Osmanlı hükümetleri şimdi Batı'nın burjuva genişlemeciliğine karşı yıkıldı.

Verimsiz siyasi -sosyal yapılar, yetersiz reformlar, bilimsel ve teknik geri kalmışlık ve ekonomik iflas, bu hükümetlerin yeni siyasi ve sosyal yapılar inşa etmelerini ve kendi hükümetlerini kurmayı başaramamasına neden olmuştur. Böylece, dış politikada, etkisiz ve pasiflerdi.

Çünkü dış politika iç politika ile yakından ilişkilidir ve sosyal ve kültürel politik kurumlara dayanır. Bu yapıların ve kurumların verimsizliği ve zayıflığı, İran ve Osmanlı siyasi liderlerinin kararlarını veri alma süreçlerine dönüştürmemesine neden olmuştur. Bu nedenle, İran ve Osmanlı halkı arasındaki, özellikle sınır meseleleri arasındaki farklılıklar, her zaman Rusya ve Birleşik Krallık'ın tahkimiyle çözülmüştür. Bu, elbette, ikili ilişkilerin yokluğu anlamına gelmez, ancak bağımsız ve stratejik bir ilişki kurmak için bir mekanizma eksikliği anlamına gelir. İran ve Osmanlılar her zaman birbirleriyle siyasi ilişkilere sahiptiler ve tüm antlaşmalarda ve yazışmalarda “barış ve dostluk ve iki tarafın islamiyetini” dikkate alma üzerinde duruldu⁶⁸.

Her iki devletin de diğer devletin başkentinde elçiliği vardı ve kısa bir süre içerisinde elçilikleri büyükelçiliklere dönüştürdüler. Yabancı devletlerin elçileri arasında, bir tek İran elçisi mukaddem el-sufera⁶⁹ (baş elçi) olarak tanınır ve herkesten önce sultanın huzurunda bulunurdu, İran'da Osmanlı Büyükelçisi de böyle bir dereceye sahipti⁷⁰. Bu dönemde, İran ve Osmanlılar birbirlerine karşı törenleri tam olarak yerine getirmiş ve yetkililere ve büyükelçilere farklı semboller göndermişlerdir: İran Osmanlı Büyükelçisi Muhammed Rabi Paşa'ya şahenşahi rozeti ve İran Büyükelçisi Mohsen Khan'a Majidi rozetini gönderdiği gibi⁷¹.

Nasır el-Din Şah ve Muzaffar el-Din Şah, İstanbul'a yaptıkları ziyaret sırasında, dostluk ilişkilerinin genişlemesini ve Şii-Sünni ittifakının korunmasını vurgulamışlardır.

⁶⁸ *Hablul Matin* , yıl.13,say.32 , 18 safar 1324,s.3

⁶⁹ Eski diplomatik gelenekte, krallık başka bir ülkenin başkentine geldiğinde, o ülkenin yabancı elçileri Mekddam ol-sofara tarafından huzurda bulunma talebinde bulunurlardı.(*Abdullah Mostufi: Hayatının Açıklaması*, Tahran, Zovar Yayınları, 1992, c. 2, s. 143)

⁷⁰ Hadiye Tuncer ve Hüner Tuncer: *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, İstanbul, Ümit Yayınları ,1997,s. 85

⁷¹ Orhan F Köprülü :*Münif paşa 'nın hayatı ve Tahran sefirlikleri münasebetiyle İran hakkında bazı vesikalar* ,İran Şehinşahlığının 2500 kuruluş yıldönümüne Armağan .T.C.Milli Eğitim basım evi ,İstanbul, 1971,s. 140

Kırılılan İlişki: İran-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

Bu dini politikanın doruk noktası, Osmanlı İmparatorluğu'nun en kapsayıcı ideolojik gücü haline gelen İslam'ın birliği düşüncesinde görülebilir ve İran'ın yöneticileri ve âlimleri bunu desteklediler. “İslam dünyasının (Şah ve Sultan) bu iki krallığının, Müslümanların siyasi yaşamının kökeni olan Şii ve Sünni ittifakı terk etmemeleri gerektiğine inanıyorlardı”.⁷² İslâm birliği politikası, medeniyetin değerlerinin ve geleneklerinin yeniden canlandırılması için çağrıda bulundu, en son tezahürü Osmanlı İmparatorluğu idi. İslami birlik hareketinin, Sultan Abdul Hamid tarafından desteklenmesine rağmen, zaman (1293-1326AH /1876-1908 M)sınırının ötesine geçmemiştir⁷³.

İslam'ın birliği politikasına ve İran ile Osmanlılar arasındaki resmi ilişkide dile getirilen arkadaşlık görünümüne rağmen, Gerçek şu ki, İran ile Osmanlı arasındaki politik ilişkiler, politik gerçekçilik teorisi ve güç dengesi ile analiz edilmelidir⁷⁴. Bu politikada, iktidarın ve çıkarların ve bölgesel kalkınmanın kullanılması, bunun tam merkezinde yer almaktadır ve güç dengesi sistemi, aslında devletlerin gayri resmi ve esnek bir durum olan düzen ve kaos arasında değişir⁷⁵.

İran-Osmanlı ilişkilerinde güç dengesi iki düzeyde ifade edilebilir. Göreli bir istikrar ve yakınsama birleşimine yol açan ikili ilişkiler düzeyinde ve diğeri ise Ortadoğu bölgesindeki Rus-İngiliz ilişkileri seviyesinde, İran ve Osmanlı hükümetlerinin güç ve güçsüzlüğü, İngiltere ve Rusya gibi iki büyük güç arasındaki ilişkilerde dengeleyici bir eylemdi.

2.2.2. Reform bileşeni

Osmanlı İmparatorluğu ve İran'daki reform dönemi, sömürgecilik olgusunun ortaya çıkmasına bağlı olmalıdır. On altıncı yüzyılda, deniz aşırı

⁷² *Hablul Matin* , s.13,No.32 , 18 sefer 1325,s.3

⁷³ Stanford J. Shaw: *Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Türkiye Tarihi*, Mahmut Ramezanzadeh çevirisi, Meşhed, Astan Kudüs Razavi Yayınları,1991,c.1, s.441

⁷⁴ Mecid Bozorgmehri: *Uluslararası İlişkiler Tarihi (1945-1870)*, Tahran, Semt Yayınları, 2005, ss. 9-10

⁷⁵ Gavam, Abdulali: *Uluslararası Siyasetin İlkeleri*, Tahran, Samt Yayınları, 1992,s.67

ticaretinin başlangıcından, on dokuzuncu yüzyılın Avrupa'nın sanayi devrimine kadar, Avrupa ülkeleri dünyanın çeşitli bölgelerine hükmetmek için büyük adımlar attılar. Ve ekonomik-askeri üstünlük ve Donanma sayesinde, Doğu uluslarının varlıkları üzerinde büyümeye devam ettiler. O dönemde İslami Doğu'nun ana figürü olarak kabul edilen İran ve Osmanlı hükümetleri, XVIII yüzyılın sonlarında ve XIX yüzyılın başlarındaki askeri yenilgileri takiben, bu devletlerin egemen sınıfları, geleneksel ve bitkin toplumlarının, hükümetin ve ordularının, modern zaman ve mekânın koşullarına hiçbir şekilde yanıt vermediğini fark ettiler. Böylece, zamanlarının silahlarını üretmenin, silahlandırmanın, reform ve Avrupa uygarlığına doğru bir adım atmanın gerekliliği ortaya çıktılar.

İran ve Osmanlıların reform ve modernleşme alanındaki yakınlaşmasına ilişkin olarak, bu etkileşimler yalnızca resmi ve siyasi düzeylerde değil, aynı zamanda temel olarak entelektüel - kültürel düzeyde ve tüccarları, gazeteciler, loncalar ve aydınlar da dâhil olmak üzere insanların sınıflarında gerçekleşti ve devam etti. Reform alanındaki İran-Osmanlı etkileşimlerini gözden geçirirken, iki ülkenin sosyal yapıları arasındaki farkı göz ardı etmemeli ve aynı karara bazı benzerliklerde yer verilmemelidir. İran ve Osmanlı'nın sosyal ve siyasal yapısının karşılaştırılmasından söz edildiğinde, Osmanlı'da Müslüman olmayan büyük bir grup vardı. Şark meselesi olarak bilinen Sultanın egemenliğinin gayrimüslim azınlığı meselesi, Avrupa hükümetlerinin Osmanlı hükümetine olan desteğini ve imparatorluğun etnik ve dini azınlıklarının krallığın çöküşünü içeren uluslararası bir mesele olarak görülüyordu. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya gibi en güçlü Avrupa devletleri için çok yönlü bir çekiciliği vardı⁷⁶.

Fakat İran'ın böyle bir cazibesi yoktu ve dış politika yapısı İngiltere ve Rusya'nın iki kutuplu bir karakterine sahipti. Osmanlıların Avrupa'ya yakınlığı

⁷⁶ Bernard Lewis: *Modern Türkiye'nin ortaya çıkışı*, çev. Mohsen Ali Sobhani, çevirmen yayını, 1993, s.455

Kırılğan İlişki: İnan-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

ve Yunanlılar ve Ermeniler gibi modern dini azınlıkların varlığı ve aynı zamanda Avrupa güçlerinin acımasız baskısı altında gelişmek için adımlar atabiliyorlardı. Fakat İnan'da, Rus ve İngiliz rekabeti İnan'ın gelişmesini engelledi, çünkü rakipler, İnan hükümetinden ayrıcalıkların diğere ülkelere aktarılmasını engellemeye çalıştı. Dolayısıyla, Osmanlıda hücresinde demiryolu, posta, telgraf, vb. iletişim altyapısı İnan'dan daha önce sonuca vardı. Bu nedenle, odaklanma ve yeni kurumlar kurma açısından daha başarılıydı⁷⁷.

Osmanlı hükümetinden böyle bir görünüm, İnan halkının reformcuları, aydınları ve diğere kesimleri modernize etmek konusunda daha fazla deneyime sahip bir müslüman ülke olan Osmanlıya yöneldiler. Bu görüşe dayanarak, on sekizinci yüzyılın ortalarından beri, İnanlı gezginler ve göçmenler, özellikle işadamları, İstanbula yöneldiler. Çünkü Safevi'nin çöküşünden sonra İnan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ticaret engelleri aşıldı. Özellikle, Rusya ile İnan mallarının Rusya üzerinden ihracatını engellemek ve Osmanlı İmparatorluğu'na ticaret yollarının rotasını getirmesiyle Osmanlı düşmanlığı Osmanlılar sınırlarını ve güzergâhlarını İnan'a açtı. Bu nedenle, İnanlı tüccarların Avrupa'ya geçişi Osmanlı İmparatorluğu aracılığıyla hızlandırıldı. İnanlı işadamları, İstanbul'da bir iş merkezi kurdu çünkü Avrupalı endüstri temsilcilerinin çoğu İstanbul'daydı.⁷⁸Tüccarların dışında, İstanbul, Gacar'ın zorlu yönetimine karşı savaşı ve Osmanlı reformcularıyla yakından bağlantılı çeşitli İnanlı özgürlükçü aktivistlere ev sahipliği yaptı. Şerif Mardin'e göre, İnanlılar İstanbul'da " Genç İnan " adlı bir örgüt kurdular. Bunlar Genç Türklerin Avrupa'dan yasaklanan yayınlarını Osmanlı İmparatorluğu'na getirip yeni Osmanlı'nın eserlerini yayınlamışlardır. Şerif Mardin bunun ötesine geçerek, İnanlıların Osmanlı

⁷⁷ İsmail Cem :*Türkiye'de Geri kalmışlığın tarihi* ,beşinci baskı , İstanbul ,Cem yayın evi , 1975,s. 173

⁷⁸ Morteza Dehgannejad: *Anayasa kelimesi Osmanlılardan İnan'a Nasıl Geldi?*, onuncu Yüzyıldan yirminci Yüzyıla kadar Batı ile İnan ve Türkler İlişkileri (Bildiriler), Tahran ve Ankara, İslami Kültür ve İletişim Örgütü ve Türk Tarih kurumu, 2005, ss.227-228

İmparatorluğunun gelişmesi üzerindeki etkisinin nedeni olarak Bobby'nin Osmanlı İmparatorluğuna geldiğini görüyor⁷⁹.

İran'daki Anayasa Devrimi'nin (1324.H/1906.M) zaferiyle, Avrupa'da yaşayan ve Abdülhamid'in zulmüne karşı savaştan Osmanlı özgürlükçüleri, "İran'ın anayasal devrimine ve İran'ı serbest bırakan İran milletinin vekillerine kalp ve ruh duygularını takdim ettiler".⁸⁰ İran Devrimini büyük bir lutuf bilen İttihad ve Terekki Komitesi, İran'ın komşusu ve eşi olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisini iyi bir şekilde değerlendirip, İranlı özgürlükçüleri ve düşmanlara karşı direnişlerini teşvik etmek için, Paris'te ortak bir deklarasyon yayınladı ve İran ulusunu övdü ve İran'ı Asya'nın eski uygarlığının merkezi ve İran hareketinin refah ve Doğu'nun özgürlüğü merkezi olarak gördü⁸¹.

Genç Türkler Hareketi'nin (1326.H/1908.M) zaferi ve Osmanlı anayasasının restorasyonu ile birlikte, bu kez, azınlık Muhammed Ali Şah'ın tiranlığının baskısı altında olan İran'ın anayasal liderlerinin görüşleri, Osmanlı İmparatorluğu'na ve genç Türklerin devrimine dönüştü. İranlı liderler ve özgürlükçüler, Osmanlı ile hem korku hem de umut alanlarında birçok ortak noktaya sahip olan bu meseleyi anlamaya başladılar. XX yüzyılın başlarında yaşamlarının son yirmi yılı boyunca İran ve Osmanlı'nın kaderi, modernitenin, modernleşmenin ve milliyetçiliğin bölgelerinde İran ve Osmanlı'nın ortak yaşamının tezahürlerini gözler önüne serdi. Reformasyon kategorisinin, genel korku ve umutları vaat eden en istikrarlı ve uzun süreli İran-Osmanlı yakınsama döngüsü olduğunu gösterdi⁸².

Yakınsama meselesinin analizinde, İran'ın ve Osmanlı İmparatorluğunun, siyasi sistemin yozlaşmasını izleyen dünya güçlerinin

⁷⁹ Şerif Mardin: *Jön Türkler'in siyasî fikirleri (1895-1908)*, İstanbul, kitabevi, 1989, s. 55

⁸⁰ *Meclis gazetesi*, Yıl.2,S.16, Pazar, 30 Zilkadde 1325, s.2

⁸¹ Mehdi Malakzadeh: *İran Anayasası Devrimi Tarihi*, Tahran, Elmi Yayınları, 1994, c.2, s.594

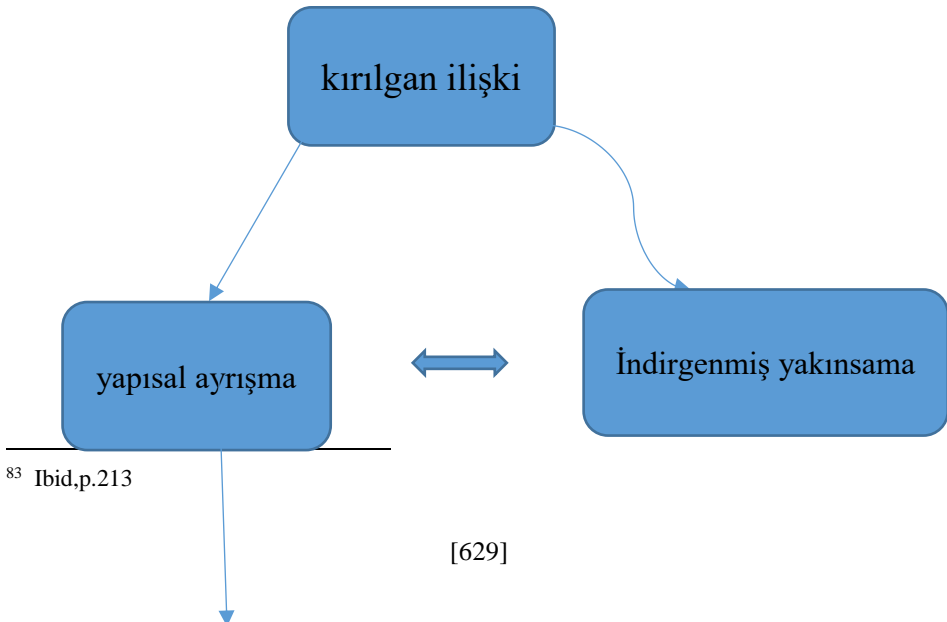
⁸² Nader Sohrabi: *Revolution and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran*, Cambridge University press,2011 .p.186

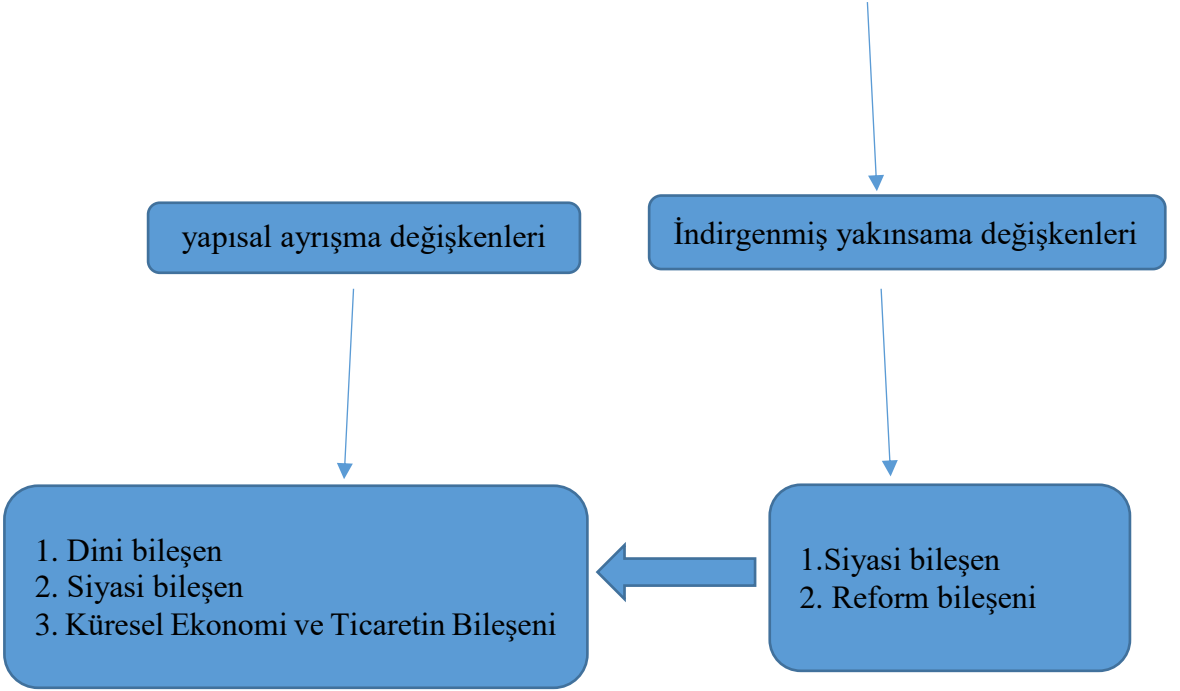
Kırılğan İlişki: İnan-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

karmaşık denklemlerinde ve ekonomik iflaslarında, yarı canlı İslami Doğu'nun yeniden inşasına bir övgü olduğu söylenmelidir.

Yeniçağın gereklilikleri ve Batı dünyasının dönüşümleri, iki ülkenin siyasi-düşünür ve liderlerinin ortak miraslarını yeniden tanımlamasına ve yeniçağın öğretileriyle bütünleştirmelerine, böylece zamanın silahlarıyla silahlandırılmaya yönlendirmelerine neden oldu⁸³. Bu nedenle reform konusu, Doğu genelinde yaygın bir söylem oldu. Bu alanda İnan'la Osmanlı düşünürleri arasındaki ilişkiler siyasetten daha fazlaydı ve her iki ülke düşüncesinin siyasal mücadeleleri için ortak hedefleri vardı. Konuşmalarının dili, yeni eğitimlerinden kaynaklandığından dolayı aynı nitelikteydi. İnan ve Osmanlı'nın Batı'ya karşı bu güne kadar devam eden İnan ve Osmanlı hükümetlerinin hayatından daha fazla veya daha az zamansız hale gelen bir söylem olan Doğu-Batı söyleminin önemli bir parçası olduğuna inanıyorlardı.

kırılğan ilişki kavramsal modelinin grafik sembolü

(Görüldüğü gibi, yakınlaşma unsurları birbirinden ayrı değildir ve iki yönlü bir ilişki içerisindedir. Ancak yakınsama değişkenleri, farklılaşan değişkenlere, özellikle de Gacar- Osmanlı devletlerinin sonlarına doğru güçlenmektedir.)

Sonuç

Kırılgan ilişkinin kavramsal modelinin uygulanmasının amacı, İran-Osmanlı ilişkilerinin doğru açıklamalarını sağlamak olduğundan, iki ülke arasındaki ilişkilerden aşağıdaki açıklayıcı unsurlar çıkarılmaktadır:

1.Batı Asya'nın zengin ve birbirine bağlı toprakları, İran ve Osmanlı hükümetlerini İspanya ve İngiltere gibi deniz ülkelerine karşı kara bir doğaya

sürüklemiştir. Sonuç olarak, iki hükümet arasındaki ihtilaflar, Doğu ve toprak İmparatorları arasındaki tarihi çatışmanın geleneğine maruz kaldı.

2. Bu devletlerin konumuyla ilgili olarak, İnan ve Osmanlının dış politikasını şekillendirmede baskın bir unsur, iktidarın artırılması, korunması ya da teşhirinin kapsamı içinde ortaya çıkan, jeopolitik ve arazi genişlemedir .

3. İnan-Osmanlı ilişkileri uzun soluklu Ortadoğu geleneklerinin, Ataerkillik despotizmi, bürokratik Doğu gelenekleri, göçebenlik yapısı ve İslami hükümetin teolojik öğretilerinin bir arada olduğu sürekliliği bağlamında incelenmelidir.

4. Doğu ve Ataerkillik geleneklerinin yanı sıra, İnan-Osmanlı ilişkileri uluslararası anarşi sisteminin ve güç dengesinin iki ilkesinin bir işleviydi.

5. Yapısal ayrışma döneminde, İnan-Osmanlı çatışmaları, iki hükümetin dış politikasının farklı niyetlerinden doğmuştur. Osmanlılar, İnan'a karşı sürekli bölgesel gelişim ve dini üstünlük aradı ve İnan, başlangıç safhalarında bazı agresif politikalara rağmen, genellikle kültürel sınırlarını ayakta tutmak ve sonunda politik sınırlarına uyarlamak istiyordu.

6. İnan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler bağımsız, sürekli ve her şeyi kapsayan (politik, sosyal, kültürel ve ekonomik) bir karaktere sahipti ve toplamda, medeniyet- tarihi bildiriye ve güç dengesine dayanıyordu. Ancak, büyük Avrupalı güçlerin aradaki etkileri ve müdahalesi göz ardı edilemez.

7. Uzun süredir devam eden rekabet, dini çatışmalar ve yabancı güçler müdahaleleri, İnan-Osmanlı ilişkilerinin yükselmesini ve güç dengesinden yaklaşmayı engelledi.

Kaynakça

Ali Efendi: *Fetavi*, ElYazma, Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi, Kurtarma Numarası: 9123,yaprak, B. 48

Aktepe, Münir: *Osmanlı-İran münasebetleri 1720-1725*, İstanbul, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi matbaası, 1970.

Almohajar, Cefar: *Al-Hecret al-Amiliya, Ela İran el-Sefeviye*, Beyrut, Dar el-Roze, 1989.

Amir Arduş, Mohammad Hoseyn: *Uzun Hasan Ak koyunlu ve Doğu – Batı politikası*, Bersat Yayınları, 2002.

Brains, C, and others: *Empirical Political Analysis: Quantitative and Qualitative Research Methods*, New York, Longman, 2011.

Brown, Edward: *İran Edebiyatı Tarihi*, Rashid Yasemi çevirisi, Tahran, İbni sina yayınları, 1937.

Bozorgmehri, Mecid: *Uluslararası İlişkiler Tarihi (1945-1870)*, Tahran, Semt Yayınları, 2005.

Calabrese, John: *Turkey and Iran, Limits of a stable relationships*, British Journal of Middle Eastern Studies ,vol ,25 .no .1 , may 1998.

Cem, İsmail: *Türkiye’de Geri kalmışlığın tarihi*, beşinci baskı, İstanbul, Cem yayın evi, 1975.

Cevdet Paşa, Ahmed: *Cevdet Tarihi*, Osmaniye matbası, İstanbul, 1309

Çam, Esat: *Çağdaş Devlet Sistemleri*, İstanbul, Der Yayınları, 2000.

Dehgannejad , Morteza: *Anayasa kelimesi Osmanlılardan İran'a Nasıl Geldi?*, onuncu Yüzyıldan yirminci Yüzyıla kadar Batı ile İran ve Türkler İlişkileri (Bildiriler), Tahran ve Ankara, İslami Kültür ve İletişim Örgütü ve Türk Tarih kurumu, 2005.

Kırılğan İlişki: İnan-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

Dale, Stephan F : *The Muslims Empire Of The Ottoman , Safevids And Mughals(New Approaches To Asian History)*, Cambridge University Press,2014.

Deryngil, Selim: *İkinci Abdulhamid döneminde İrak Şiilikle Mücadele, Osmanlı anti-propaganda politikasının örnek olay incelemesi* , Nasrullah Salehi çevirisi, Tarihçiler mektubu, yıl.1, say.2, 2005.

Durson, Davut: *Osmanlı devleti'nde Din ve Siyaset*, Mansureh Hoseini ve Davoud Vafaie Çevirisi, Tahran, Kütüphane, Müze ve Meclis Belge Merkezi Yayınları, 2002.

Fereidoun Beyk Togii: *Monşeat el-Salatin*, tab-e Sani, Matbei Amereh, İslambul, 1275-1274 .H.

Furan, John: *kırılğan direniş, İnan'nun toplumsal değişim tarihi, 1500'den İslam Devrimi'ne*, Ahmed Tedayyon çevirisi, Tahran, Resa Yayınları, 2001.

Ghazali Tusi, *Nasihatul muluk*, Jalaleddin Homai (nşr) , Tahran , Babek yayıları , 1982.

Ghavam, Abdulali: *Uluslararası İlişkiler*, İkinci Baskı, Tahran, Samt yayınları, 2005.

Gavam, Abdulali: *Uluslararası Siyasetin İlkeleri*, Tahran, Samt Yayınları, 1992.

Hagpanah, Cefer: *yaygın denge , Ortadoğu'ya vurgu yaparak etnisite analizinin dış politika üzerindeki rolü*,Siyaset dergisi , Tahran Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Fakültesi Bilimi Dergisi, Yıl 40, Sayı 2, Yaz 2010.

İnalçık, Halil: *Osmanlı idari, sosyal ve ekonomik ilgili belgeler*, Bursa kadi sicillerinden seçmeler, belgeler 10.14, 1980-1981.

Reza DEHGHANİ

İran Tarihi, Safavî dönemi, Cambridge Üniversitesi araştırması, Yaghoub Ajand çevirisi, Tahran, Cami yayınları, 2001.

Jackson, Robert & George Sutenson: *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Hasan Saeed Kolahi ve diğerleri tarafından Tercüme, Tahran, Mizan yayınları, 2006.

Kavusi Aragi, Mohammad Hasan (ed) *Gacar'ın mokemel Belgelerinin Listesi*, Tahran,(54-64)ciltler , Dış işleri bakanlığın Belgeleme ve Diploması Tarihi Merkezi, 2005.

Kerlinger, Fred N.: *Davranış Bilimlerinde Araştırmanın Temeli*, Hasan Paşaiifar ve Jafar Haghighi Zand çeviri, Tahran, Avaye No yayınları, 1998.

Kennedy, Paul: *Büyük güçlerin ortaya çıkışı ve çöküşü*, Abdolreza Ghofrani çeviri, Tahran, Etelaat yayını, 1991.

Köprülü, Orhan F : *Münif paşa 'nın hayatı ve Tahran sefirlikleri münasebetiyle İran hakkında bazı vesikalar* ,İran Şehinşahlığının 2500 kuruluş yıldönümüne Armağan .T.C.Milli Eğitim basım evi ,İstanbul, 1971.

Lewis, Bernard: *Modern Türkiye'nin ortaya çıkışı*, Mohsen Ali Sobhani'nin çevirisi, çevirmen yayını, 1993.

Lewis, Thomas V., Norman Itzkowitz (ed) *A Study of Naima*, New York University Press 1972.

Lütfi, Ahmet; *Osmanlı adalet düzeni*, sadeleştirren Erdinç Beylem, kitapevi, İstanbul, 1979.

Machiavelli, Nicholas: *Prens*, Mahmoud Mahmoud'un çevirisi, Tahran, İkbal yayınları, 2002.

Maksudi, Arsal Sadri: *Teokratik Devlet ve laik devlet. Tanzimat I*, İ Ü yayınları, İstanbul, 1940.

Kırılılan İlişki: İnan-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

Malakzadeh, Mehdi: *İnan Anayasası Devrimi Tarihi*, Tahran, Elmi Yayınları, 1994.

Mardin, Şerif: *Jön Türkler'in siyasi fikirleri (1895-1908)*, İstanbul, kitabevi, 1989.

Mehmid, Mohammad Ali: *İnan Diplomasi Tarihinde bir çalışması*, Tahran, Mitra yayınevi, 1982.

Morgenthau, Hans G.: *Uluslar arasındaki Politika*, Homira Moşirzadeh çevirisi, Tahran, Dışışleri Bakanlığı yayınları, 1995.

Mostufi, Abdullah: *Hayatımın Açıklaması*, Tahran, Zovar Yayınları, 1992.

Naghib Zadeh, Ahmed: *İnan İslam Cumhuriyeti Dış Politikasına Ulusal Kültürün Etkisi*, Tahran, İnan Dışışleri Bakanlığı siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu, 2002.

Navai, Abdulhosein: *Shahabbas, Tarihi Belgeler ve Yazışmalar Koleksiyonu*, Tahran, Bonyad-e Ferheng-e İnan yayınları, 1973.

Nizam Al-Mulk Tusi: *Siyasetname*, Hubert Darek (nşr), İlk Basım, Tahran, tercume ve neşre kitab Yayınları, 1961.

Ramazani, Ruhullah: *İnan İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Gözden Geçirmesine Yönelik Analitik Bir Çerçeve*, Alireza Tayeb çevirisi, Ney yayınları, Tahran, c.1, 2001.

Ramazani, Ruhullah: *The foreign policy of Iran 1500-1941*, first published, university of Virginia press, 1966.

Sadjjadpour, Mohammad Kazem: *İnan Dış Politikası Çalışması İçin Kavramsal ve Araştırma Çerçevesi*, Tahran, Dışışleri Bakanlığı Uluslararası İlişkiler Dairesi, 2004.

Sohrabi, Nader: *Revolution And Constitutionalism In The Ottoman Empire And Iran*, Cambridge University Press, 2011.

Shaw, Stanford J.: *Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Türkiye Tarihi*, Mahmut Ramezanzadeh çevirisi, Meşhed, Astan Kudüs Razavi Yayınları, 1991.

Şefi Tehrani, Mohammed: *Nader Şah'nin tarihi*, nşr Reza Şebani, Tahran, Bonyad-e Ferheng-e İran yayınları, 1970.

Şehbazi, Abdullah: *Max Weber'in Sultanısmı ve Osmanlı ve İran'a uyarlanması, kritik eleştiri*, İran Çağdaş Tarih Dergisi, yıl 7, Sayı 25, Bahar 2003.

Şehbazi, Abdullah: *Yahudi ve Parsli plütokratları*, Tahran, Siyasal Araştırmalar Enstitüsü, 1998.

Sepehr, Muhammed Taghi: *Nasekh el-Tavarikh, Gacar tarihi*, Cehangir Ghaemmaghami(nşr), Tahran ,Amir Kabir yayınları, 1998.

Smith, Estive ve John Biillis: *Siyasetin Küreselleşmesi*, Abol gasim rah Chemeni çevirisi, Tahran, Çağdaş Abrar Enstitüsü, 2003.

Tabataba'i, Cevad: *İran'da Siyasi Düşünce Tarihi Üzerine Felsefi bakış*, İran Dışişleri Bakanlığı Siyasi Çalışmalar ve Uluslararası İlişkiler Dairesi, İslam Kültür Dairesi Yayınları, 1989.

Tabataba'i, Cevad: *İran'ın çöküş teorisine Bir Bakış*, Tahran, Negah-e Moaser yayınları, 2001.

Toynbee, Arnold Joseph: *War and civilization*, selected by Albert V. Fowler from A study of history, New York, University Press, 1951.

Toynbee, Arnaud Joseph: *Savaş ve Uygarlık*, Khosro Rezaie çevirisi, Tahran, Bilim ve Kültür yayınları, 1994.

Kırılılan İlişki: İnan-Osmanlı İlişkilerini Açıklamak İçin Kavramsal Bir Model

Toisidid: *Peloponez Savaşı'nın Tarihi*, Muhammed Hassan Lotfi'nin evirisi, Tahran, Kharazmi yayınları, 1998.

Tuncer, Hadiye ve Hüner Tuncer: *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, İstanbul, Ümit Yayınları ,1997.

Wallerstein, Emmanuel: *Küresel Evrim Sisteminde Siyaset ve Kültür, Jeopolitik ve coğrafi kültür*, Behrooz Izadi evirisi, Tahran, Ney Yayınları, 2000.

Weber, Max: *Ekonomi ve Toplum*, Mustafa Emadzadeh Tercümesi, Tahran, Semt Yayınları, 2016.

Eski gazeteleri

- *Hablul Matin*

- *Meclis*

Internet

- <https://en.oxforddictionaries.com/definition/sultan>, access date 3/16/2018

- <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sultanism>, access date 3/16/2018